

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ СУДОВИХ ЗБОРІВ ЗА ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Волік В.В.,

здобувач Київського міжнародного
університету

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей формування та стягнення судових зборів. Автор намагається в історичній ретроспективі проаналізувати сплату фінансових платежів за часів Київської Русі.

Ключові слова: Київська Русь, судовий збір, штраф, мито.

Статья посвящена освещению отдельных особенностей формирования и взыскания судебных сборов. Автор пытается в исторической ретроспективе проанализировать уплату финансовых платежей во времена Киевской Руси.

Ключевые слова: Киевская Русь, судебный сбор, штраф, пошлина.

The article is devoted illumination of separate features of forming and penalty of judicial collections. An author tries in a historical retrospective view to analyse payment of financial payments in the days of Kievan Rus.

Keywords: Kievan Rus, judicial collection, fine, duty.

Історичний екскурс є корисним у будь-якій проблематиці. Держава і людина не можуть жити, мислити, діяти поза конкретно-історичним суспільством, поза історією. Історичний аспект юридичної проблеми завжди дозволяє детально осмислити сучасну правову дійсність, у тому числі й чинні правові норми, що регулюють стягнення судових зборів.

Окремі питання історичного розвитку зборів розглядалися в роботах Л.К. Воронової, М.П. Кучерявенка, Н.Ю. Пришви, П.С. Пацурківського тощо. Але питання історичного генезису саме судових зборів у літературі висвітлено недостатньо. Саме тому завданням нашої статті є аналіз розвитку історичних форм судових зборів у Київській Русі.

Судові збори як вид фінансового платежу мали довгий еволюційний шлях. Його форми виникали і видозмінювалися залежно від історичної обстановки і конкретних завдань, що ставилися перед судочинством. Вони були відомі ще у римському праві – особа, що програвала спір, сплачувала 2 ½ з ціни позову судових витрат [1, с. 341]. Проте, як визначає Я.Я. Янжул, особливий розвиток вони отримали у Середньовіччі у Західній Європі, де спочатку суд здійснювався задарма, але потім увійшло до звички дарувати суддям різноманітні дарунки (у Франції навіть такі збори отримали назву «douceurs» – лакомства); в Німеччині судові подарунки суддям надавалися вином [2, с. 254]. З розвитком грошового обігу натуральні підношення замінилися грошовими зборами, які сплачувалися суддям в обов'язковому порядку. З централізацією власті судові збори ускладнюються і включають у себе три частини – плату судді, правителю (королю, князю чи його намісникам) та відшкодування потерпілому.

Так, у середині IX сторіччя в Англії та Німеччині судові збори мали єдину назву *Wehre* і сплачувалися за такою схемою: якщо винний не бажав стати об'єктом законної помсти з боку ображеного чи його родичів, він повинен був з ним помиритися шляхом сплати йому визна-

ченої суми – *componere fadum sei latem* [3, с. 832]. Сума, що вносилася винним, розділялася на три частини. Одна з них, що мала назву *friedensbruch*, сплачувалася королю, бо він був гарантом захисту кожного зі своїх підданих – сплачуючи її, винний ніби-то викупував себе від покарання; друга, що мала назву *delatura*, належала судді за розгляд та вирішення справи; а третя залежала від виду злочину – за вбивство вільної людини вона сплачувалася його родичам і мала назву *mæghote* – винагорода родичам, а за вбивство раба – його володареві і мала назву *man-hote* – плата за людину [4, с. 127-128].

Аналогічний підхід ми знаходимо в Руській правді, навіть сама назва судових штрафів за вбивство носить схожу назву – *віра*. На думку О.О. Куніцина, це було прямим запозиченням з європейського права [4, с. 832], проте саме значення *вір* у Київській Русі неоднакове: іноді під словом «віра» вживаються судові витрати в широкому сенсі, а іноді лише плата за вбивство, а за всі інші правопорушення судовий збір, що сплачувався, мав назву «продаж».

Так, ст. 1 Руської правди визначала: «Аже убьеть мужь мужа, то мстити брату брата, либо отцу, либо сыну, либо сынови. Ожели не будеть кто его мстя, то положить за голову 80 гривень, ане будете Княжь мужь или Тивуна Княжа. Аче будет Русинь, либо гридь, либо купець, либо Тувунь Боярскъ, либо мечникъ, либо изгой, либо Словенинь, то 40 гривень положить зань» [5]. У статті «О жень» цього ж акту встановлювалося «...А въ холопе виры нѣтуть, но оже будете безъ вины убьен, за холопъ урокъ заплатити, или за рабу, а Князю 12 гривне продажи» [5]. Таким чином, за вбивство боярина необхідно було сплатити 40 гривень князю і 40 гривень родичам боярина; за вбивство вільної особи – 20 гривень князю і 20 гривень родичам цієї особи; така плата носила назву *віри*; за вбивство раба сплачувалася його володарю визначена законом ціна і 12 гривень князю – така плата називалася *продажею*, тобто раб дорівнювався до майна.

Відповідно до положень Руської правди продаж сплачувався за нанесення ушкоджень – «Оже смердь мучить смерда без Княжа слова, то 3 гривны продаже, а за муку гривна кунъ. Аже огнищанинъ мучить огнищанина, то 12 гривне продаже, а за муку гривна», «Оже кто урарить мечемъ и отпадетъ рука, или нога, или око истнетъ, то полвины 20 гривен, а тому за вѣкъ 10 гривень. Аже переть утнете кій любо; то 3 гривны продажи, а самому гривна кунъ», крадіжки – «...за кражу 12 гривень продаже», за ушкодження майна – «...за порчу межевыхъ знаков – 12 гривень продаже», тощо [5].

Таким чином, розмір продажу визначався залежно від наступних підстав: 1) звання особи, що потерпіла від злочину; 2) важливості порушеного права; 3) розміру шкоди; 4) обставин, за яких був скоєний злочин. Так, за першою з підстав, розмір продажу складав: за побиття огнищанина стягувалося 12 гривень, за таке ж побиття простолюдина – 5 гривень; за другою підставою розмір продажу складав: за завдання каліцтва – 20 гривень, за тяжкі побої – 12 гривень, за легкі – 3 гривні; за третьою підставою за усі види викрадення та пошкодження майна злочинець сплачував 3 гривні до княжої казни; за четвертою підставою за крадіжку коней з поля злодій піддавався засланню та ставав рабом; за крадіжку з дому зі злодія стягувалося 3 гривні до княжої казни.

Частина штрафу, що надходила суддям, мала назву судових уроків, які складалися з плати судді та писцю. Так, за спорами про землю, суддя отримував 30 кун, а писець – 12 вкош; за винесення рішення про свободу людини чи її належність господареві, судді – 9 кун, в писцю – 9 вкош; за всі інші справи, що закінчувалися судом – судді – 4 куни, а писцю – 6 вкош [5].

В Узаконах, що пізніше видалися в доповнення до Руської Правди, штрафи, що стосувалися карних злочинів, зазнали змін: вони визначалися срібною монетою рублями, полтинами та гривнами; розмір штрафів залежав не лише від тяжкості злочину, але й від звання злочинця (боярин сплачував більше, ніж огнищанин, а огнищанин більш, ніж простолюдин); увесь доход, що надходив від продажу, надходив до княжої казни; уроки судові отримали назви пересуду.

З ціни позову, що визначалася позивачем, суддя отримував мито у визначеному розмірі: якщо справа вирішувалася за судовим розшуком, то суддя отримував з рубля по 7 денег (у рублі тоді було 140 денег). Якщо ж відповідач не з'являвся за викликом суду, то він був звинувачений без суду. Позивачу видавалася грамота безсудна, яка надавала йому право відібрати у суперника оспорювані їм право чи речі. За закінчення справи таким чином суддя отримував з рубля по 3 деняги [5].

У справах, які закінчувалися не розслідуванням і судовим розшуком, а очищувальною чи затверджувальною присягою у зв'язку з недостатністю доказів судові збори носили назву ротних уроків і сплачувалися лише судді, а писцю не назначалося ніякої плати, бо він при вирішенні справи таким чином не мав обов'язків. З особи, що підозрювалася у вбивстві, проте позбавилася від підозри принесенням присяги, суддя

отримував 30 кун, зі спору про право власності на землю, що також закінчувався присягою, – 27 кун, з особи, яка довела стан своєї особистої свободи присягою – 9 кун [5].

Також до судових зборів відносилися мита печаткові, польові та хоження. Печаткові мита стягувалися за прикладення печатки до судових актів – до строкових, зворотних та судових грамот.

Строковими грамотами називалися судові визначення, що містили вимогу до відповідача і позивача з'явитися до суду з визначенням строку, які видавалися позивачам. Печаткові мита у розмірі 1 гривні (що складала 10 частину рубля) сплачувалися за прикладення до цих грамот судової печатки.

Зворотні грамоти фактично були другою судовою повісткою відповідачу, який за першим викликом не з'являвся, де визначалося, що з відповідача за неявку буде встановлений штраф – три деняги.

Судові грамоти містити в собі рішення за судовими справами. Розмір печаткових мит за них залежали від ходу розгляду спору: якщо спір розглядався загальним порядком (тобто сторони з'явилися до суду, довели свої аргументи), то зі сторони, що виграла справу, стягувалося 4 гривні. Якщо ж відповідач на суд не з'явився і справа була вирішена проти нього, то позивачу видавалися безсудові грамоти, за які стягувалося лише 2 гривні – «а кто кого утажесть въ татьбѣ сь полицнымъ, или въ разбоѣ, или в грабежи, или в головщичиѣ, или в холопствеѣ, или о полевой грамотѣ: ино взять судьямъ отъ судной грамоты четыре гривны, а отъ безсудной двѣ гривны» [5].

Польові мита стягувалися тоді з польових поєдинків, що називалися полем. Здоланий на поєдинку не лише за позовом визнавався винним, але й повинен був заплатити княжому наміснику гривну і двом приставам дві деняги.

Хоження мита стягувалися на користь службовців, що визивали на суд сторони і використовувалися на роз'їзди за судовими справами – по чотири гривні на сто верст [5].

Також існувала колективна фінансова відповідальність – передбачалася сплата суспільної віри. Так, у випадку втечі вбивці, віру за нього сплачували жителі округу, верві, де відбулося вбивство. Як визначає В.О. Ключевський, це сприяло розкриттю злочинів, запобіганню ворожнечі, бійок, спорів [6, с. 163-164]. Суспільна віра не сплачувалася у випадку розбійного нападу.

Крім того, на общину покладалися обов'язки з утримання суддів і їх службовців «А се покони вирніи были при Ярославѣ: вирнику взяти 7 ведер солоду на недѣлю, ожо овень, любо полоты, или двѣ ногате, а въ среду куна, аже сырѣ, и в п'ятница також; а курѣ по две на день, а хлѣбовѣ 7 на неделю, а пшона 7 уборковѣ, а соли 7 голважень: то-то вирнику сь отроком» [5].

З розвитком судової системи ускладнюється і процес її фінансового забезпечення. За Івана Каліту (? – 1340) та його сина Сімеона Гордого (1316-1353) з'являються ще два різновиди судових зборів – перекладна і ссадна гривні, що забезпечували сам процес судового

розгляду. Перекладна гривня – це плата за прогони коней – тобто службовець, що здійснював збір віри, при роз'їздах міняв коней (тобто перекладав свої речі і одного коня на іншого), за що йому сплачувалося окремо «... с вири в 40 гривен збірнику віри – 8 гривен і 10 кун перекладного». Розмір ссадної гривни залежав від ходу розгляду справи – якщо сторони примірялися у суді, то службовець, який повинен був їхати за свідками, отримував «ссадне» – тобто плату за те, що він йому прийшлося даремно сідати на коня, а потім злізти з нього. Також, сплачувалося ссадна гривня доводнику у тому випадку, коли він приїжджав за справою про

вбивство, яке не обкладалося вірою [7, с. 13-14]. Така система існувала майже до початку XV століття.

Враховавши особливості історичного досвіду судових зборів, можна поглиблено та детально дослідити їх сутність, зміст і структуру, що надасть можливість удосконалити їх правове регулювання з метою забезпечення більш ефективної системи судових зборів в умовах історичних змін українського законодавства та модернізації судової системи України. Проблема запозичення історичного досвіду стягнення судових зборів є перспективним напрямком для подальших наукових розвідок у вказаній царині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лебедев В.А. Финансовое право: Лекции/ Лебедев В.А. – СПб.: Типография А.М. Вольфа, 1882. – 722 с.
2. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: учение о государственных доходах / Янжул И.И. – СПб., 1899. – 508 с.
3. Hieronimi Bignouii Notæ ad leges Salicas Baluzii capitularium. – Т.2. – 832 р.
4. Куницын А.А. Историческое изображение древняго судопроизводства въ России/ Куницын А.А. – СПб.: Русская и иностранная библиотека, 1843. – 236 с.
5. Русская Правда // Российское законодательство X-XX веков: В 9-ти т. – М.: Юрид. лит., 1984. – Т.1. – 429 с.
6. Ключевский В.О. Сочинения. В 9-ти т. – М.: Мысль, 1989. – Т.6. – 548 с.
7. Налоги: Учебное пособие/ Под ред. Д.Г.Черника. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 675 с.